

Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наукових праць] / ред. рада: В. П. Андрущенко (голова) – К.: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 29 (42). – С. 15-21.

УДК 296

А. О. Ангелова

Духовно-фізична концепція старості в ідейній спадщині Моше бен Маймона

В публікації розглянуто створену іудейським філософом Моше бен Маймоном концепцію старості, викладено зміст провідних розмислів Рамбама щодо духовного життя старіючої людини, а також пов'язаних з цим проблем здорового довголіття та смерті, виявлено специфіку проголошеного мислителем принципу духовно-тілесної цілісності та чистоти, з'ясовано значення філософської спадщини Маймоніда для сучасної геронтософії.

Ключові слова: геронтософія, іудаїзм, старіння.

В публикации рассмотрена созданная иудейским философом Моше бен Маймоном концепция старости, изложено содержание главных размышлений Рамбама относительно духовной жизни стареющего человека, а также связанных с этим проблем здорового долголетия и смерти, выявлена специфика провозглашенного мыслителем принципа духовно-телесной целостности и чистоты, выяснено значение философского наследия Маймониды для современной геронтософии.

Ключевые слова: геронтософия, иудаизм, старение.

Angelova A. O. Spiritual and Physical Concept of Old Age in the Ideological Legacy of Mosheh ben Maimon

In the publication the conception of an old age created by the jewish philosopher is considered, the content of leading reflections of Rambam concerning a spiritual life of the growing old person, and also a death and healthy longevity problem is stated,

specific of the principles of spiritual and bodily integrity and purity is revealed, values of a philosophical heritage of Maimonides for modern gerontology is found.

Key words: gerontology, Judaism, senescence.

Постановка проблеми. Ідейні надбання Моше бен Маймона (1135 (1138?) – 1204), видатного філософа-раціоналіста, ученого та лікаря XII століття, є видатним явищем єврейської філософії та теології. Гармонійне поєднання в філософсько-релігійній системі мислителя досягнень античної, арабської, іудейської та західної культури призвело до світової популярності ідей Рамбама, які й донині не втрачають своєї актуальності.

Полеміка навколо ідейного доробку Маймоніда набувала часом дуже гострого, навіть репресивного характеру. Сміливі тлумачення Маймоніда сутності Бога та його атрибутів, концепцій створення світу, майбутнього приходу месії, людського знання викликали сильну протидію з боку ортодоксальних рабинів та католицької церкви. Його звинувачували у відході від основ віри та замаху на авторитет Талмуда. Це призвело до того, що супротивники Рамбама звернулись до інквізиції з ініціативою спалення творів філософа як єретичних (XIII ст.). Проте намагання применшити авторитет Маймоніда не призвело до бажаних результатів, його вчення й донині є однією з фундаментальних основ класичної єврейської філософії.

Філософську спадщину Маймоніда досліджувало багато західних учених, зокрема М. Ідель, М. Кельнер, Й. Лангерман, Шервин Б.Нуланд, Дж. Фаур, М. Халберталь, В. Харвей, М. Шварц тощо. Російськомовна література про Маймоніда представлена такими перекладачами та коментаторами, як А. Барановський, Д. Вальдман, А. Рубін, О. Стріковський, Н. Файнгольд, М. Шнейдер та ін. Лікувальна практика та медичні погляди Маймоніда, на відміну від його філософсько-релігійних ідей, досліджені значно менше, хоча вся терапія видатного лікаря ґрунтувалась, перш за все, на його теологічних

поглядах. В межах вивчення єврейської медичної етики доробок Рамбама освітлювався такими авторами, як Н.-Н. Альбертон та О. Стріковський.

Комплекс ідей, сформульованих видатним мислителем та лікарем, варто переоцінити з геронтософської точки зору, оскільки проблеми здорового довголіття, сенсу та призначення людської старості, причини старіння Маймонід розглядав як невід’ємну складову розмислів про взаємостосунки людини та Бога.

Отже, **метою даної публікації** є виявлення і аналіз геронтософських ідей, закладених в релігійно-філософських та медичних творах Маймоніда.

Основна частина. Найбільш відомим релігійним твором Маймоніда став кодекс іудейського права «Мішне Тора» («Повторення Тори»). Маймонід також сформулював 13 пунктів символу віри іудаїзму, які незабаром увійшли в більшість єврейських молитвеників. Окрім того, мислитель написав цілий ряд так званих респонсів – листів, в яких були розтлумачені питання представників різних іудейських общин. Величезний вплив на єврейську філософську науку середньовіччя мала праця «Путівник розгублених». Цей філософський маніфест був написаний арабською мовою, а згодом перекладений на іврит сучасниками філософа. В ньому автор намагався пояснити ідеї єврейської релігійної філософії в контексті вчення Аристотеля, Платона та арабських філософів.

Геронтософські погляди Рамбама безпосередньо впливають з його філософського світогляду, позначеного, перш за все, релігійним раціоналізмом. Маймонід скептично ставився до опису різноманітних чудес, вважаючи їх метафоричним перебільшенням. На його думку, справжня віра має базуватися на істині, а пекло для людини – це роз’єднання її душі з Богом. Сутність Бога, згідно з Рамбамом, виходить за межі людського розуміння. Правильною інтенцією людини, що має визначати її стосунки з вищим, є пізнання і природних, і метафізичних наук. Завдяки цьому душа готується до вічного життя з Богом, яке, як вважав Маймонід, буде сповнене насолоди пізнання. З іншого боку, осягнення божої милості та справедливості призводить людину до

морального вдосконалення. Задля досягнення релігійного ідеалу адепту потрібно максимально повно, відповідно до наданого Богом закону прожити своє земне життя. Тому той, хто пройшов довгий та плодотворний буттєвий шлях аж до глибокої старості, реалізує себе у вірі найповніше.

На формування геронтософських ідей Рамбама значно вплинула і його лікарська діяльність, яка спонукала філософа до міркувань над проблемами духовно-тілесної цілісності людини, а також сенсом та призначенням старості. Маймонід був вимушений розпочати медичну практику після смерті брата (в 1177 році), який утримував родину торгівлею дорогоцінним камінням. Поступово Рамбам, як всебічно обдарована людина, досяг успіхів і на цьому терені. Якщо 70-ті роки XII століття не залишили документів або свідчень про медичну діяльність Маймоніда, то у 80-ті роки він має репутацію видатного лікаря, до послуг та порад якого звертаються не лише численні пацієнти, а й колеги. У 1185 році Маймоніда було призначено особистим лікарем султана Єгипту Салах ад-Діна. Заняття, що спочатку розцінювалось як спосіб заробітку, принесло Маймоніду не лише популярність, а й спонукало до нових філософських розмислів. Саме в ті роки мислитель написав дві свої найвідоміші праці: «Мішне Тора» («Повторення Закону», 1180) і «Море невихім» («Путівник розгублених», 1190).

Ідейну спадщину Рамбама збагатили й книги з його лікарськими штудіями. Медичні твори Рамбама можна умовно розділити на дві групи – загально-терапевтичні та спеціальні, присвячені специфічним проблемам лікування. Окрім того, в працях загально-філософського характеру та респонсах Маймонід давав багато порад щодо такого укладу життя, який призводить до здорового та активного довголіття. Всі трактати на медичну тематику були написані арабською мовою, за винятком невеличкої «Книга терапій», створеної на івриті для сина Авраама.

Від самого початку лікарської кар'єри Рамбам активно досліджував досвід античних лікарів. Він був добре ознайомлений з працями Гіпократа та Галена, а

також студіював трактати їх послідовників – Аретея, Сорана, Павла Евгінського та Орибаза.

На той час європейська, а також арабська медицина значною мірою базувалася на ідеях грецького лікаря римської доби Галена Пергамського. Він привніс багато нового у анатомію та фармакологію, розвинув знання про кровообіг, а також розвинув вчення Гіппократа про чотири рідини, які циркулюють в організмі. Уявлення Галена про перебіг фізіологічних процесів були тісно пов'язаними із його релігійними переконаннями. Він стояв на монотеїстичних позиціях, вся його лікарська та наукова діяльність пройнята усвідомленням присутності божественного зерна в людині і природі. Він був переконаний, що усе на землі оточене «пневмою», яка є ознакою божественного духа та дихання життя. Смерть людини настає тоді, коли зупиняється дихання і пневма більше не наповнює її тіло.

В трактаті «Про збереження здоров'я» Гален стверджував, що старість та смерть наближаються до людини внаслідок природного зменшення вологи. Він вважав, що старість – це не хвороба, а такий стан організму, що виникає внаслідок порушення рівноваги. Він припускав, що саме старість є показником різниці між здоровим та хворим тілом. Проте Гален підкреслював, що бути старим не означає бути хворим, що існують певні методи, які дозволяють досягти здорового довголіття.

Релігійні та лікарські погляди Галена були переосмислені Маймонідом в трактаті «Піркей Моше» («Медичні афоризми Моше»). Саме ця праця Рамбама набула великої популярності в християнській Європі. Маймонід багато цитує свого славнозвісного попередника, а також інших грецьких авторів, проте й вказує на безліч похибок та неточностей в античних трактатах, а також на ті місця, в яких Гален суперечить сам собі. Ствердження Маймоніда була на ті часи настільки критичні, що вважалися ерессю, оскільки для тогочасної медицини античні автори становили беззаперечний авторитет.

Ставлячись критично до положень вчення Галена, Маймонід виробляв власні терапевтичні методи. Широка практика та попередній досвід філософствування призвели до формування прогресивного на той час підходу до лікування. Маймонід вважав, що хвороби пацієнта необхідно розглядати в духовно-тілесній єдності. Кожен лікар, на думку Рамбама, повинен бути одночасно філософом, який одночасно з медичними дисциплінами має вивчати тонкощі душевної організації людини. Порівнюючи лікування тіла та душі, Маймонід писав: «...лікарю, що лікує тіла, потрібно, насамперед, знати тіло в комплексі... Аналогічним чином треба підходити до лікування душі. Маючи намір виправити її якості, потрібно знати душу людини в комплексі, її складові, а також те, що душі нівечить, а що лікує» [цит. за 1, 146].

Спираючись на досягнення античної медицини, Маймонід посилив етичний принцип лікування, вперше сформульований греками. За Рамбамом, головне призначення медицини полягає в тому, щоб допомогти людині пізнати Бога та вести праведне, добродієсне життя. Таке завдання в цілому обумовило сутність іудейського підходу до мистецтва лікування: високі гуманістичні принципи, сформульовані Маймонідом, підносять лікарську діяльність до рівня релігійного служіння. Ідеї філософа значною мірою обумовили подальшу популярність професії лікаря серед євреїв.

Традиція сакралізації лікарської професії, започаткована Маймонідом, ґрунтується на розмислах про свободу вибору. Наслідуючи Танах та рабиністичну літературу, Маймонід докладно зупиняється на цій проблемі в своїх творах, в деяких місцях проголошуючи право на реалізацію свободи волі на рівні заповіді. Згідно з Рамбамом, існує певне протиставлення волі Господа та свободи людського вибору. В пошуках складної рівноваги між цими двома полюсами є певний компроміс, згідно з яким піклування про тіло є завданням людини, і втручання Бога в цю справу не передбачено. Таким чином, однією зі складових вільного волевиявлення людини є урегулювання та гармонізація свого фізичного буття.

Зберігання людського життя є базовою основою всієї системи цінностей іудаїзму, а підтримка власного здоров'я є релігійним обов'язком кожного віруючого. Маймонід вважав, що, якщо людина захворіла, вона зобов'язана лікуватися за допомогою лікаря. Ототожнюючи природу з виявленням волі Господа, Моше Бен Маймон не розрізняв причини хвороби на природні та надприродні. З притаманним йому раціоналізмом він вважав, що використання лікарських засобів ніяк не можна ототожнювати з маловір'ям та відсутністю уповання на всемогутність Господа.

В п'ятій з восьми глав «Шмона пракім», які є додатковими коментарями до «Мішне Тора», Рамбам наголошує на тому, що справжня мета багатства та інших благ полягає в тому, щоб використовувати їх заради догляду за тілом та збереження життя, аби особа встигла за життя отримати знання про Бога. Отже, провідною метою збереження здоров'я та досягнення довголіття є пошук духовних знань та абсолютної моралі, взірцем якої є Бог. Таким чином, Маймонід розвиває концепцію, викладену в Талмуді, корені якої сягають самої Тори. Суворі заповіді, що оговорюють здоровий уклад життя іудейської общини, пояснюючи правила гігієни, санітарії та медицини, приводяться ще в книзі «Ваїкра» («Левітам»). Ці настанови проголошують важливість збереження фізичної та духовної чистоти людини перед Богом. В зв'язку з цим в Талмуді підкреслюється, що піклування про здоров'я – це піклування про життя. Воно є центральним обов'язком кожного єврея, навіть якщо суперечить іншим заповідям.

Досягнення здорового довголіття, на думку Рамбама, – обов'язок кожного праведного іудея: «Хай намагається [людина], щоб у неї було здорове та сильне тіло, для того щоб душа могла пізнати Всевишнього», – йдеться у «Мішна Тора» [8, 9]. В зв'язку з цим Рамбам активно пропагував здоровий спосіб життя, який вважав найкращім засобом профілактики хвороб. Саме смерть від старості, в віці, коли людина виконала свої соціально-релігійні обов'язки, на думку філософа, є гідною та природною. Він вважав, що лише одна людина з

тисячі помирає природною смертю від старості, решта гине набагато раніше, бо поводять себе як невігласи та дурні.

Маймонід припускав, що тривалість життя певної мірою визначена заздалегідь, проте її можна збільшити за рахунок виконання відповідних профілактичних вправ та дотримання дієти. На його думку, останній період життя може бути активним та плідотворним для людини, яка дотримується заповідей та веде здоровий спосіб життя. Він застерігав своїх пацієнтів від негараздів, пов'язаних з нездоровими звичками. Розумна людина зобов'язана піклуватися про своє тіло та душу, аби досягти довголіття та виконати свою життєву місію, заплановану Богом.

Таку позицію Рамбам висловив, зокрема, в трактаті про здоровий спосіб життя, який написав приблизно в 1198 році спеціально для султана аль-Афдала. Правитель страждав не лише від тілесних недугів, а й від меланхолії та розпусних звичок. Тому в книзі Маймонід багато уваги приділяє взаємодії між розумом та тілом, а також питанням загальної гігієни, дієти та психотерапії, дотримання яких є запорукою досягнення здорового довголіття.

В цьому, а також інших трактатах, Маймонід порушує проблему духовно-фізичної природи старості, намагаючись визначити причини старіння. Згідно з переконаннями філософа, більшість хвороб та передчасне старіння є наслідком плотської нестриманості людини, зокрема вживання шкідливої їжі або переїдання. В цьому Рамбам наслідував повчання царя Шломо з книги «Мішлей»: «Хто стереже уста свої і язика свого, той береже від лиха душу свою» [21, 23]. В такому підході знов виявляється єдність духовного та тілесного: неможна зловживати ані їжею, ані словоблуддям. Розділяючи античну трактовку старіння як процесу висушування та охолодження організму Маймонід вважав, що особам похилого віку варто вживати «зігрівальні продукти», зокрема мед та вино, що, на його думку, протипоказані молодим людям. Він також був згодний з Галеном в тому, що старіння пов'язане зі

зневодненню організму. Так, наприклад, він категорично не рекомендував застосовувати кровопускання для пацієнтів, яким більше 50 років.

Іншою важливою причиною передчасного старіння, на думку Рамбама, є нестриманість в статевому житті. Про це мислитель писав в трактаті про інтимні стосунки, присвяченому внуку Саладіна, а також в Книзі терапій та окремих розділах «Мішне Тора». Згідно з Рамбамом, постійна розтрата чоловічого «еліксиру життя» призводить до в'янення тіла. Маймонід цитує книгу «Мішлей»: «Не віддавай жінкам сили твоєї, ні шляхів твоїх згубницям царів» [31, 3]. Далі Маймонід пише: «...один з тисячі помирає від хвороб, викликаних іншими причинами, решта – внаслідок зловживань в інтимних стосунках... Той, хто зловживає інтимною близькістю, рано старішає та дряхліє... У таких людей рано випадають зуби та з'являється безліч інших проблем зі здоров'ям» [8, 28]. Таким чином, вже з медичної точки зору, Рамбам обґрунтовував прийняті в іудаїзмі релігійно-етичні норми статевого та шлюбного життя, що заперечують перелюбство та нестриманість.

Визначивши причини передчасного старіння, Маймонід формулює правила, які дозволяють досягти здорового довголіття. В «Мішне Тора» є такі рядки: «Кожному, хто поводить себе у відповідності з правилами, можу гарантувати, що не спіткають його хвороби всі дні його життя, до глибокої старості, й помре він, жодного разу не звернувшись до лікаря. І тіло його залишиться до кінця життя досконалим, якщо тільки у нього не було вроджених захворювань, якщо він не вів в ранній юності нездоровий спосіб життя, не став жертвою епідемії або нещасного випадку» [8, 34].

Беззаперечно підтримуючи концептуальні для іудаїзму положення про вшанування батьків та старших, а також пов'язані з п'ятою заповіддю традиції піклування про старих, Маймонід розвиває доктрину взаємостосунків поколінь з позиції літньої людини. Філософ вважає, що навіть дуже хвора та немічна особа похилого віку, не повинна нехтувати допомогою общини. В розділі «Пожертвування» з «Мішне Тора» він пише: «Кожен, хто повинен брати і не

може прожити, якщо він не бере, на кшталт старого або хворого, але не бере – проливає кров та здійснює самогубство. Й немає йому в стражданнях нічого, окрім злодіянь та гріхів» [8, 20]. Таким чином, Рамбам наголошує на тому, що людина, відкинувши гординю, має використовувати максимум шансів на продовження свого земного шляху.

Рамбам вважав, що старість це не хвороба, а природний стан людини, який не повинен впливати на інтенсивність духовного життя. Філософ повчав, що до самої глибокої старості, кожен іудей, навіть якщо життєві сили його вичерпалися, повинен вивчати Тору [8, 29]. Сам Маймонід дожив майже до 70 років. В останні роки життя, не зважаючи на виснажливу серцеву хворобу, від якої страждав з часів загибелі брата, Рамбам дуже багато працював. Про це свідчить лист 1199 року до Рабі Шмуеля Ібн Тібона, перекладача трактату «Путівник розгублених». В ньому Рамбам скаржиться на надмірну зайнятість, що призводить до перевтоми та слабкості [цит. за 2, 125]. Проте до останніх днів життя Маймонід продовжував активну та плідотворну діяльність як з лікарської практики, так із керівництва єврейською общиною.

Висновки

Геронтософські погляди Рамбама позначені притаманним його світогляду релігійним раціоналізмом. В результаті гносеологічних та аксіологічних міркувань філософ дійшов висновку, що той віруючий, хто прожив довге та плідотворне життя аж до глибокої старості, має більше шансів наблизитись до релігійного ідеалу. Тому центральним обов'язком кожного іудея є збереження фізичної та духовної чистоти, а також прагнення до здорового довголіття. Метою останнього є пошук духовних знань та абсолютної моралі, взірцем якої є Бог. Маймонід вважав, що лише одна людина з тисячі помирає природною смертю від старості, решта внаслідок несправедливої поведінки гине набагато раніше. Головними причинами раннього старіння та передчасної смерті, на думку філософа, є порушення заповіданого Торою образу життя, зокрема плотська нестриманість та порочна схильність до перелюбства.

За переконаннями Рамбами, гідною справжньої поваги є смерть від старості, у віці, коли людина виконала свої соціально-релігійні обов'язки. З цим корелюється сформульована філософом доктрина взаєностосунків поколінь: з одного боку, родичі та община повинні виказати максимум піклування про немічну літню людину, з іншого – навіть дуже хвора та знесилена особа похилого віку повинна приймати допомогу оточуючих задля продовження свого існування. З цього випливає й сформульований Маймонідом етичний принцип лікування, згідно з яким головне призначення медицини полягає в тому, щоб допомогти людині пізнати Бога та вести праведне, добродієсне життя.

Гуманістичний характер геронтософських ідей Маймоніда робить його спадщину актуальною й в сучасному світі. Викладені в його творах погляди на специфіку людської старості та старіння є гідним предметом подальшого наукового дослідження та застосування в соціальній практиці.

Література

1. Альбертон Натан-Нахман. Медицинская и врачебная этика в трудах Рамбама / Н.-Н. Альбертон. – Иерусалим, 1997. – 160 с.
2. Барановский А. Моше Бен Маймон / А. Барановский. – Кн. 1. – М., 2006. – 161 с.
3. Барановский А. Моше Бен Маймон / А. Барановский. – Кн. 2. – М., 2008. – 102 с.
4. Барановский А. Маймонид: учитель и целитель / А. Барановский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2011. – 336 с.
5. Маймонид М. (Рамбам) Путеводитель растерянных // М. Маймонид. Перевод и комментарии М.А. Шнейдера. – Москва-Иерусалим: Гешарим-Маханаим, 2010. – 590 с. – (Изыскания в еврейской мистике и философии).
6. Рамбам. Учитель поколений [Текст] / Рамбам; [под ред. А. Стриковского]. – Иерусалим : АМАНА, 1985. – 187 с. – (Библиотека еврейской философии)

7. Рамбам. Сборник трудов / Рамбам; [рус. перевод: Рапопорт Н.З.]. – Иерусалим: Шамир, 2004. – 446 с.
8. Рамбам (рабби Мойше бен Маймон). Мишне Тора. Законы о нравах / Маймонид; [ред. рава Й. Капаха]. – Иерусалим: Институт «Моше», 1984 – 1996. – режим доступа: http://rambam.rjews.net/rambam_r.html
9. Шервин Б. Нуланд. Маймонид / Шервин Б. Нуланд; [пер. с англ. А. Година]. – М.: Текст; Книжники, 2010. – («Чейсовская коллекция»). – 252 с. – режим доступа: <http://booknik.ru/library/books/mayimnid/read/>
10. Perspectives on Maimonides: philosophical and historical studies / Joel L. Kraemer, Lawrence Victor Berman. University of Virginia: Littman Library of Jewish Civilization, 1996. 232 с.